

Astrid Brennhagen

Samfunns- fag

Ungdomsskole og grunnskole for voksne

HISTORIE

GEOGRAFI

SAMFUNNS-
KUNNSKAP

Arbeid med ord læremidler A/S

Pb. 7085 Vestheiene, 4674 Kristiansand Tlf.: 38 03 30 02 Faks: 38 03 37 75
E-post: sven@arbeidmedord.no Internett: www.arbeidmedord.no

BOKMÅL

Forord

”Samfunnsfag for ungdomsskole og grunnskole for voksne” er utarbeidet med tanke på minoritetsspråklige elever. Elever som har et annet morsmål enn norsk og som ikke har bodd lenge i Norge, trenger tilpassede læremidler. Boka vil også passe for andre elever med behov for tilpasset opplæring.

Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2006 har vært utgangspunktet for arbeidet med denne læreboka. Ut ifra en vurdering av hva som er realistisk å rekke, er et utvalg av kompetansemålene etter 10. trinn foretatt. Emnene i boka er fordelt på fagene historie, geografi og samfunnskunnskap.

Tekstene i læreboka er komprimerte og korte og skrevet i et enkelt språk. Det er ordforklaringer til hvert kapittel.

Oppgavene til læreboka gis ut i en egen perm som kopierings-originaler. Oppgavene er på ulike nivå og egner seg godt til differensiering av undervisningen. Noen av oppgavene er tenkt som øving i å lære nye ord og å bruke disse riktig. Elevene møter de samme ordene i ulike oppgaver, og gjennom disse repetisjonene håper man at nye ord vil bli innlært. Elevene må forholde seg til teksten for å kunne svare på oppgavene, og på denne måten ”tvinges” elevene til å lese teksten flere ganger. En del av oppgavene er enkle slik at også svake elever vil kunne oppleve mestring. Flere av oppgavene er ment å være selvkontrollerende. Elevene skal besvare spørsmål i tilknytning til teksten, og målet er at elevene skal utvide ordforrådet sitt samtidig som de tilegner seg nytt fagstoff. Det finnes også mer krevende oppgaver som å finne stoff på nettet og lage presentasjoner eller skrive leserinnlegg om et emne.

Læreboka har ikke bilder, illustrasjoner eller grafiske framstillinger. Det er en forutsetning at læreren supplerer med bilder, illustrasjoner o.a. ved hjelp av projektor. En rekke internettadresser er tatt med i læreboka for å være en hjelp i denne sammenheng.

”Samfunnsfag for ungdomsskole og grunnskole for voksne” er ment å være et hjelpemiddel som gjør det lettere å tilpasse opplæringen etter elevenes forutsetninger.

Innhold

Historie

Den industrielle revolusjonen	side 4
Imperialisme	side 10
Avkolonialisering	side 15
Norge fra 1814 til 1905	side 20
- Grunnloven og utvikling av demokratiet	side 20
- Fra bondesamfunn til moderne samfunn	side 25
- Utvandring til Amerika	side 31
- Norge ut av unionen med Sverige	side 36
Første verdenskrig	side 38
Den russiske revolusjonen	side 41
Mellomkrigstida	side 41
Ideologier	side 42
Diktaturene i Sovjetunionen, Italia og Tyskland	side 43
Andre verdenskrig	side 45
- Sammendrag	side 48
Norge under andre verdenskrig	side 51

Geografi

Norgesgeografi	side 59
Naturressurser og klimaendringer	side 64
Fattige og rike land	side 72
Befolkningsutvikling og migrasjon	side 80

Samfunnskunnskap

FN og menneskerettigheter	side 86
Demokratiet i Norge	side 89
- Ideologier	side 90
- Norge er et demokrati	side 92
- Hvem har makt i Norge?	side 99
- Valg	side 101
- Kommunen	side 103
- Sivil ulydighet	side 104
Kriminalitet og straff	side 106
- Kriminalitet	side 106
- Rettssak	side 109
Norge er et flerkulturelt samfunn	side 112
- Migrasjon	side 112
- Kultur	side 114
- Rasisme	side 117
Samene	side 120
Stikkordliste	side 126

Den industrielle revolusjonen

I dette kapitlet kan du lese om hvor og når den industrielle revolusjonen startet og få en forståelse for hvordan den forandret samfunnet. Du kan lese om at det er flere grunner til at den industrielle revolusjonen startet i Storbritannia.

Råvarer som jern og kull var viktig, og det hadde Storbritannia. Forandringer i jordbruket og befolkningsvekst påvirket utviklingen. Storbritannia hadde mange skip og hadde et marked i andre land. Britene hentet råvarer fra koloniene. Storbritannia hadde mennesker med kunnskaper, og dampmaskinen og jernbanen ble funnet opp av briter. Arbeiderne hadde det vanskelig og ble utnyttet, og miljøet ble forurenset.

Ordforklaringer:

industri - fabrikker

å veve - å lage stoff

revolusjon - rask og stor forandring i samfunnet

å produsere - å lage

å spinne - å lage tråd/garn

en rokk - et redskap som ble brukt for å lage tråd

en vev - et redskap som brukes for å veve

Industri betyr fabrikker. *Revolusjon* betyr en rask og stor forandring i samfunnet. Den industrielle revolusjonen startet da britene begynte å bruke maskiner på slutten av 1700-tallet.

Storbritannia var et jordbruksland

Før 1700-tallet var Storbritannia et jordbruksland. De fleste britene bodde på landet. Storbritannia produserte ull og solgte ullstoffer til mange andre land. Garn og stoff ble lagd hjemme hos folk. Mange tjente penger på å spinne og veve hjemme. Kjøpmannen kjøpte garn og stoff som han solgte videre. For å spinne brukte man en rokk. For å veve brukte man en vev.

Maskiner

Nye maskiner gjorde det lettere å spinne og veve. "Spinning-Jenny" var navnet på en maskin som kunne lage mye garn veldig fort. De nye maskinene var for store til å ha i vanlige hjem, så maskinene ble plassert i fabrikker. De første fabrikkene lå ved siden av elver fordi maskinene ble drevet av vannkraft. Den første industribyen var Manchester.

Julie, 14 år, 21.september 1834:

"Jeg har fått et hull i den nye, pene kjolen min. Da vi reiste til Manchester for et par uker siden, fortalte mor at små jenter og gutter jobbet på fabrikkene og lagde stoffer til kjolene våre. Jeg trodde det at alle de andre barna hadde det moro, og at jeg, som måtte gjøre lekser, hadde det hardt. Nå vet jeg bedre."

Makt og menneske, historie 8, N.W.DAMM & SØNN AS, Oslo 2006

Befolkningen økte

Befolkningsveksten i Storbritannia var stor fra midten av 1700-tallet. Fra 1750 til 1900 vokste befolkningen fra 10 millioner til 42 millioner mennesker. Folk giftet seg tidligere, og det ble født mange flere barn. Det ble mer og billigere mat. Maten var mer næringsrik, og flere barn vokste opp. Det var mindre sykdom og ikke så mange kriger. Det gjorde at færre mennesker døde.

Forandringer i jordbruket

Før 1800 hadde mange bønder hver sin del av et jorde, og det ble dyrket det samme på jordet hvert år. Deler av jordet lå udyrket fordi jorda skulle hvile og få næring. Hvis det regnet mye, ble avlingen ødelagt fordi vannet ikke ble ført bort.

Etter 1800 samlet bøndene jord-delene til større områder. Hele området ble dyrket, men forskjellige ting ble dyrket på de ulike jord-delene. Ulike vekster ble dyrket fra det ene året til det andre, og da ble det nok næring i jorda. Dette ble kalt *vekselbruk*.

Bøndene gravde *grøfter* for at vannet skulle renne bort slik at avlingene ikke ble ødelagt når det regnet mye.

Forbedringer i jordbruket etter 1800

- Jord-delene ble slått sammen til større områder
- Vekselbruk
- Hele jordet ble dyrket
- Grøfter

Det ble mindre behov for arbeidskraft etter at jordbruket fikk maskiner. På fabrikkene i byene var det stort behov for arbeidskraft, og mange dro til byene for å få jobb. De som ikke eide jord og som ikke reiste til byene, ble veldig fattige og fikk dårlig helse. Hvis du hadde dårlig helse, fikk du ikke jobb.

Markeder og råvarer

Julie skriver: "På havna i Liverpool så vi store, fine handelsskip. Mor fortalte at de flotte seilskutene henter råvarer fra koloniene og frakter dem over havet til Storbritannia. Så blir det lagd varer av råvarene, og varene blir solgt til koloniene og andre land. Mange av skipene hadde med seg te, sukker og krydder."

Makt og menneske, historie 8, N.W.DAMM & SØNN AS, Oslo 2006

Ordforklaringer

marked – noen som vil kjøpe varene

råvarer – det du trenger for å lage en vare

koloni – område utenfor landets grenser som landet kontrollerer

kanal – elv som mennesker har lagd

lokomotiv – maskinen foran i et tog

Storbritannia hadde et *marked* i Europa. Mange land kjøpte garn og ullstoffer fra Storbritannia. Da befolkningen økte, var det flere som ville kjøpe varer. *Koloniene* var et marked. Storbritannia hentet *råvarer* fra koloniene, men Storbritannia solgte også *ferdigvarer* til koloniene.

Storbritannia utnyttet bomullen de hentet fra koloniene, og Storbritannia ble etter hvert verdens største industriland. India var en stor leverandør av bomull. Andre populære varer var te fra India og sukker fra Amerika.

Koloniene

Koloniene hadde råvarer som industrien trengte. Disse råvarene var billige. Ferdigvarer ble solgt til koloniene.

Dampmaskinen

James Watt forbedret *dampmaskinen*. Dampmaskinen var en viktig maskin. Den ble brukt til å pumpe opp vann fra gruvene og kunne også drive vevstoler, spinnemaskiner, båter og tog.

Transport

Det ble behov for å frakte råvarer til fabrikkene, og ferdigvarer måtte transporteres til folk. Råvarer fra koloniene kom med båt. Det meste av varetransporten langs kysten gikk med båt. Inne i landet ble det bygd *kanaler*. På kanalene ble varer fraktet fortere enn med hest på dårlige veier. I Norge ble det også bygd kanaler på 1800-tallet.

George Stephensen var den første som klarte å bygge et brukbart *lokomotiv*. I 1825 bygde han verdens første jernbane. Den gikk i Nord-England. Sønnen hans, Robert Stephensen, bygde Norges første jernbane i 1850-årene. Den gikk mellom Christiania og Eidsvoll. Jernbanen førte til at det ble billigere å frakte varer samtidig som varene kom fortere fram.

Arbeidsforhold

Julie forteller:

"Ofte blir kvinner, menn og barn skadet i fabrikkene. Fabrikkeieren kan slå hvis arbeiderne ikke gjør det de får beskjed om eller jobber for sakte. Å arbeide i fabrikkene er farlig. Du kan miste en finger eller en hel arm i de store maskinene. Da har ikke fabrikkeieren bruk for personen lenger, og han eller hun mister jobben."

Makt og menneske, historie 8, N.W.DAMM & SØNN AS, Oslo 2006

Folk måtte følge klokka etter at fabrikkene kom. Hvis arbeiderne ikke kom presis, kunne de miste jobben. En fabrikkeier kunne si opp folk uten grunn. Hvis noen mistet arbeidet sitt fordi de hadde fått en

skade, fikk de ikke trygd eller erstatning. Fra midten av 1800-tallet kom fattigkassa som hjalp fattige folk med mat og klær.

I 1865 startet Frelsesarméen i slummen i London.

<http://no.wikipedia.org/wiki/Frelsesarmeen>

I fabrikkene var det ofte dårlig lys, støv, røyk og bråk. Det var vanlig med 12-14 timers arbeidsdag. Hvis arbeiderne klagde, kunne de miste jobben.

Kvinnene fikk mindre lønn enn mennene. Menn fikk bedre betalt fordi man tenkte at det var mennene som forsørget familien.

Mange kvinner følte seg selvstendige når de hadde jobb og tjente sine egne penger. Dette førte til at mange jenter flyttet til byene for å få jobb på fabrikkene selv om fedrene deres ofte ikke likte dette. Barnearbeid var vanlig. Barn jobbet på fabrikkene og i gruvene. Barn ble utnyttet, fikk dårlig lønn og kunne bli slått.

I 1842 kom en lov som sa det var forbudt for barn under 10 år og kvinner å arbeide i gruvene.

I 1875 ble det bestemt at bare barn over 10 år kunne jobbe i tekstilfabrikkene. Barn og kvinner skulle ikke arbeide mer enn ti timer hver dag.

Arbeiderne startet fagforeninger. En fagforening er en organisasjon som jobber for bedre lønn og arbeidsforhold. I 1824 ble det lov å ha fagforeninger i Storbritannia. Etter hvert kom det fagforeninger i andre land også.

Karl Marx (1818-1883)

Karl Marx kom fra Tyskland, men bodde mange år i London. Karl Marx skrev to bøker som ble veldig kjente. Den ene boka het "Det kommunistiske manifest", mens navnet på den andre boka var "Kapitalen". Karl Marx mente at industrialiseringen skapte en rikdom som alle burde dele på. Slik var det ikke. Noen få ble svært rike, mens de fleste var fattige. Industriereierne, *kapitalistene*, ble rike ved at andre jobbet for dem. Arbeiderne, *proletarene*, eide ikke noe. De

solgte sin arbeidskraft og ble utnyttet av de rike. Denne motsetningen mellom kapitalistene og proletarene mente Marx ville føre til en revolusjon. Arbeiderne ville ta makten. Marx mente at alle burde eie fabrikkene og maskinene sammen. Marx sa: *"Proletarer i alle land – slå dere sammen."* Arbeidere i mange land var enige med Marx og startet fagforeninger og arbeiderpartier.

http://no.wikipedia.org/wiki/Karl_Marx

Industribyer

Folk flyttet fra landet til byene. Byene vokste og det var ikke nok boliger. Fra 1800 til 1850 økte folketallet i London med en million. Folketallet i Manchester vokste fra 95 000 innbyggere i 1800 til 238 000 i 1830. I 1850 bodde halvparten av innbyggerne i Storbritannia i byer. Folk bodde trangt, og før 1850 var det ikke kloakksystem. Skittent vann, svart røyk fra fabrikkene, søppel og sykdommer gjorde at mange ble syke.

Julie skriver: "Vi kunne se kvinner som stod langs gata. Mor sa at de solgte kroppen sin, de var prostituerte. Noen kvinner drev med prostitusjon for å tjene penger. Prostitusjon er med å spre sykdom, sa mor. Fattigdom og nød fører til mer tyverier og stort alkoholforbruk. Jeg er glad jeg ikke bor her."

Makt og menneske, historie 8, N.W.DAMM & SØNN AS, Oslo 2006

Vinden blåser fra vest mot øst over Storbritannia. De rike bodde på vestsiden av byen for å slippe røyken. De fattige bodde på østsiden der fabrikkene lå. Det ble motsetning mellom West End (vestkanten) og East End (østkanten). Slik var det i London og i andre byer både i Storbritannia og i andre land i Europa.

Den industrielle revolusjonen kom til andre land

Andre land i Europa og USA fikk også industri. Industrien kom til Norge cirka 1850. USA ble etter hvert verdens viktigste industriland.

Kriminalitet og straff

I dette kapitlet får du lære hva kriminalitet er, om utviklingen av kriminalitet i Norge, og om hvordan en rettssak foregår. Du vil også få kunnskap om årsaker og følger av kriminalitet.

Ordforklaringer

maktfordelingsprinsippet – makten er delt mellom Stortinget, Kongen/regjeringen og domstolene

kriminalitet – lovbrudd, forbrytelser, straffbare handlinger

en kriminell person – en person som bryter lover

en forseelse – et lite lovbrudd som fører til liten straff

en forbrytelse – et alvorlig lovbrudd som fører til streng straff

rettssikkerhet – ingen skal straffes uten dom, domstolene er uavhengige, alle skal behandles likt

et rulleblad, en politiattest – et skjema der politiet skriver opp alle lovbrudd en person har gjort

voldtekt – å tvinge andre til å ha sex

incest – sex med familiemedlemmer

skadeverk, hæververk – ødeleggelse av ting med vilje

Maktfordelingsprinsippet betyr at makten er delt mellom Stortinget, Kongen/regjeringen og domstolene. Stortinget har lovgivende makt og bestemmer lovene, Kongen/regjeringen har utøvende makt og utfører det Stortinget bestemmer, og domstolene har dømmende makt og bestemmer om lovene blir fulgt.

Kriminalitet

En kriminell person er en person som bryter lover i samfunnet. Å stjele er eksempel på en kriminell handling. Hva som er lovlig og ikke lovlig, kan være forskjellig fra land til land og kan forandre seg over tid. Før 1972 var det ulovlig for en mann og en kvinne å leve sammen i samboerskap uten å være gift. Dette er blitt *avkriminalisert*, og i dag

er samboerskap helt vanlig. Røyking på offentlig sted ble forbudt i 2004 og er et eksempel på noe Stortinget har *kriminalisert*. Det betyr at dette nå er ulovlig. I dag er det også forbudt å forurense. Det var det ikke før. I vår tid forandrer samfunnet seg raskt, og vi trenger stadig nye lover.

En *forseelse* er et mindre lovbrudd som fører til liten straff. Eksempler på forseelser er brudd på trafikkreglene og forstyrrelse av ro og orden. En forbrytelse er et mer alvorlig lovbrudd som fører til strengere straff. Eksempler på forbrytelser er bruk og salg av narkotika, skadeverk, ran, vold og drap. I 2005 ble 394 301 lovbrudd anmeldt i Norge, 275 684 var forbrytelser og 118 617 var forseelser.

Forbrytelser kan deles inn i flere grupper:

- Økonomisk kriminalitet/vinningskriminalitet (tyveri, ran, underslag)
- Vold og drap
- Seksualkriminalitet (voldtekt, incest)
- Narkotikakriminalitet
- Skadeverk
- Arbeidsmiljøkriminalitet
- Miljøkriminalitet (forurensing)

I Norge skjer det mange tyverier og ran, og det blir gjort mye skadeverk (hærverk). Alvorlige forbrytelser som drap, voldtekt og incest øker.

Årsaker til kriminalitet

Kriminaliteten øker når flere bor i byer og på tettsteder. Den sosiale kontrollen er mindre i byene enn på landet, og folk bestemmer mer selv hva som er rett og galt. Misbruket av alkohol og narkotika øker. Ungdommer som prøver rusmidler tidlig kan risikere å bli kriminelle. Å se vold i filmer, på dataspill og på nettet kan føre til at folk bruker vold selv. Andre forklaringer på at noen bryter loven kan være at lovbryster vil tjene på lovbruddet. I noen gjenger kan det gi status å

bryte loven. Hevn, sjalusi og fattigdom kan også være årsaker til kriminalitet.

Rettsikkerhet

I en *rettsstat* er det *rettssikkerhet*. Det betyr at ingen skal straffes uten dom. Det betyr også at domstolene er uavhengige slik at ingen kan påvirke domstolenes avgjørelser. Rettsikkerhet vil også si at alle skal behandles likt.

I Norge er makten delt i tre. Det er ikke de samme som lager lovene (Stortinget), som passer på at lovene blir fulgt (regjeringen ved hjelp av politiet) og dømmer etter lovene (domstolene). Det motsatte av en rettsstat er en *politistat*. I en politistat kan politiet arrestere innbyggere uten at de har brutt loven.

Tre nivåer

Domstolene har tre nivåer. Det laveste nivået er *tingretten*. Dommer i tingretten kan ankes til neste nivå, *lagmannsretten*. Noen viktige saker kan ankes til det høyeste nivået som er *Høyesterett*. 1.januar 2008 var det 70 tingretter i Norge, men Stortinget har bestemt at det etter hvert ikke skal være flere enn 66 tingretter. Det er seks lagmannsretter.

Konfliktrådet

Alle kommuner har et konfliktråd. Konfliktrådet skal mekle mellom lovbrøyteren og offeret. Offeret er den som lovbruddet har gått ut over. Førstegangsforbrytere får ofte saken sin opp i konfliktrådet. Lovbrøyteren skal møte offeret slik at de kan bli enige om hvordan lovbrøyteren kan gjøre opp for seg. Saken løses raskt, forbryteren slipper å få saken på rullebladet og unngår en rettssak. Konfliktrådet kan også brukes til å løse konflikter på skoler.

Politiattest

En politiattest forteller om alle lovbrudd en person har gjort. Barnehager, skoler og brannvesen er eksempler på arbeidsplasser som krever en politiattest før man kan begynne å jobbe der. Et lovbrudd kan føre til at du ikke får jobb på Oslo Lufthavn,